

ISTORIA ȘI CULTURA COMUNITĂȚILOR ETNICE ÎN PROGRAMELE ȘCOLARE ȘI UNIVERSITARE: REALITĂȚI ȘI PERSPECTIVE

HISTORY AND CULTURE OF ETHNIC COMMUNITIES IN SCHOOL AND UNIVERSITY PROGRAMMES: REALITY AND PERSPECTIVES

*Valentina Ursu,
dr., conf. univ.*

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: 0000-0002-5711-8726

CZU: 37.013.43

Abstract

This article examines the importance of knowledge by the representatives of the ethnic communities in the Republic of Moldova of the history, culture and traditions of their own community, as well as of the other cohabiting ethnicities. The programs of the basic subjects from the general education level are examined: Romanian and Universal History, Education for society. The role of the optional subjects: History, culture and traditions of the Ukrainian, Bulgarian, Russian, Gagauz, Roma peoples, as well as the courses: Intercultural Education, Discover Moldova, is analyzed. The specialties and disciplines of several universities in the Republic of Moldova are described, as well as the experience of the "Lower Danube" University in Galați, Romania, in knowing and capitalizing on the specifics of culture and traditions of ethnic communities. At the end of the article, some arguments are presented for increasing the efforts of educational institutions in highlighting the aspects that unite all communities in the Romanian space.

Key words: *community, identity, minority, history, culture, tradition.*

Introducere

Prezentul articol cuprinde examinarea modului de studiere a istoriei și culturii comunităților etnice în învățământul general și la unele facultăți ale universităților din Republica Moldova și România.

Astfel, conceptele *identitate etnică*, *comunitate etnică*, *minoritate* sunt termeni ce sunt utilizați cu referire la grupuri ce fac parte din populația unei țări, deosebindu-se după limbă, origini istorice, mod de viață, anumite particularități ale culturii.

Identitate națională este o expresie care datează din anii 1980. În context, se poate vorbi și de „sentiment național” (concept în uz de la sfârșitul secolului al XIX-lea) sau de „conștiință națională” (în uz încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea), când este în discuție sentimentul de apartenență a unei persoane la o naționalitate.

În politica unor țări, o minoritate este un grup etnic care este recunoscut astfel de către legile statului gazdă și, de aceea, are anumite drepturi care lipsesc

altor grupuri. De exemplu, vorbitorii limbilor minoritare recunoscute legal pot avea dreptul la educație sau la comunicare cu guvernul central în limba maternă.

Diferitelor grupuri minoritare nu li se acordă adesea tratament egal. Unele grupuri sunt prea mici în comparație cu majoritatea, încât sunt identificate ca parte a aceleiași națiuni ca membri ai majorității, sau sunt identificați ca o națiune separată, dar sunt ignorați de majoritate datorită costurilor sau a altor aspecte. De exemplu, un membru al unui foarte mic grup etnic poate fi forțat să bifeze „alții” pe o listă de recensământ și, drept consecință, poate primi mai puține drepturi decât un membru al unui grup mai numeros.

Multe guverne contemporane preferă să aprecieze că cetățenii pe care-i conduc aparțin aceleiași naționalități, decât să îi separe pe criterii etnice. Astfel de exemple sunt Franța și Grecia. Spania nu-și împarte populația în grupuri etnice, deși menține noțiunea oficială de *limbi minoritare*.

Unele comunități sunt așa de importante din punct de vedere numeric, istoric sau din alt punct de vedere, încât sistemul este de așa natură organizat încât să le asigure egalitatea totală. Ca exemplu, fosta republică Iugoslavă Bosnia și Herțegovina recunoaște trei națiuni principale, nici una dintre ele nefiind o majoritate numerică.

Inițiative privind studierea istoriei, culturii și tradițiilor comunităților etnice

Există mai multe discipline în învățământul general și universitar din Republica Moldova și România privind studierea istoriei și culturii comunităților etnice. În acest context sunt foarte importante disciplinele: *Istoria Românilor și Universală; Istoria, cultura și tradițiile poporului ucrainean; Istoria, cultura și tradițiile poporului rus; Istoria, cultura și tradițiile poporului bulgar; Istoria, cultura și tradițiile poporului găgăuz; Istoria, cultura și tradițiile poporului rom*. Elevii au posibilitatea să cerceteze patrimoniul comun al popoarelor din Republica Moldova în cadrul programelor opționale: *Educație interculturală, Descoperă Moldova; Istoria și cultural locală*.

Disciplina *Istoria Românilor și Universală* este cea care oferă cele mai multe oportunități de cercetare a istoriei și evoluției tuturor comunităților etnice de-a lungul secolelor. Cunoașterea Istoriei reprezintă pentru elev un dublu avantaj: asimilarea valorilor de bază promovate de societate și formarea competențelor de integrare socială. În scopul formării gândirii critice și opiniei proprii a elevului, profesorul trebuie să prezinte elevilor evenimentele /procesele/ fenomenele fără a le interpreta, pentru a da posibilitate subiecților să descopere adevărul istoric și să-și formeze o gândire critică și constructivă.

Curriculum pentru clasa a IV-a la această disciplină¹ relevă formarea competenței - *Aprecierea contribuției predecesorilor în perpetuarea istoriei, demonstrând respect față de tradițiile, obiceiurile, valorile neamului și ale popoarelor lumii.*

Unitatea de competență – *Localizarea în spațiu și timp a faptelor, evenimentelor referitoare la istoria familiei, a localității natale* – are următoarele teme dedicate subiectului examinat: Localitatea mea. Baștina. Comunități ale popoarelor conlocuitoare. În Modulul – Valori și tradiții în istorie se cuprind temele: Tradiții strămoșești. Tradiții ale neamului. Tradiții ale altor popoare. Sărbători locale și naționale. Sărbători religioase.

Competența specifică 5 – *Valorificarea trecutului istoric și a patrimoniului cultural, manifestând respect față de țară și de neam*, este urmărită în toate clasele de gimnaziu și liceu.

Curriculum la *Istoria Românilor și Universală* pentru clasele a V-a - a IX-a menționează că *educația istorică* contribuie la formarea/dezvoltarea competențelor și atitudinilor necesare absolventului pentru autodezvoltare și încadrarea activă în viața socială și economică a țării². Competențele vizate (valorile, atitudinile, abilitățile și cunoștințele) au un caracter transdisciplinar și definesc rezultatele învățării, exprimate în convingeri, experiențe și produse.

Curriculum asigură conexiunea dintre Istorie ca știință și *Istoria românilor și universală* ca disciplină școlară; conținuturile sunt structurate conform principiului cronologic de studiere, de la local la național, european și universal, dezvoltării gândirii critice și reflexive, principiului multiperspectivității în Istorie, coerenței, continuității și relevanței.

Toate cele cinci competențe specifice disciplinei: Utilizarea limbajului istoric în diverse situații de învățare și de viață, respectând cultura comunicării; Amplasarea în timp și spațiu a evenimentelor, proceselor, fenomenelor, demonstrând înțelegerea continuității și schimbării în istorie; Analiza critică a informației din diferite surse, pornind de la cultura istorică, manifestând poziția cetățeanului activ și responsabil; Determinarea relației de cauzalitate în istorie, dând dovadă de gândire logică și spirit critic; Valorificarea trecutului istoric și a

---

¹ *Curriculum național: Învățământul primar*, grupul de lucru: Mariana Marin [et al.]; coord.: Angela Cutasevici [et al.]; experți-coord.: Ludmila Ursu [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2018, pp. 86-98..

² *Istoria românilor și universală*: Curriculum național: Clasele 5-9: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare/Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova ; coordonatori: Angela Cutasevici [et al.], Valentin Crudu, Corina Lungu; grupul de lucru: Rodica Neaga (coordonator) [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2020 (F.E.-P. "Tipografia Centrală"), p.10-11..

patrimoniului cultural, manifestând respect față de țară și neam³, urmăresc cunoașterea elevilor cu istoria și cultura tuturor popoarelor din spațiul actual al țării noastre, dar și din celelalte regiuni ale lumii pe tot parcursul vremurilor.

Cursul *Istoria Românilor și Universală*, treapta de liceu⁴, continuă formarea competențelor de cunoaștere și analiză critică a evenimentelor și faptelor istorice. Fiind o disciplină școlară obligatorie din aria *Educație socio-umanistică*, este orientată prioritar spre înțelegerea trecutului propriului popor și a diversității tradițiilor culturale și istorice ale popoarelor lumii pentru a evita prejudecățile și a încuraja toleranța și colaborarea eficientă între oameni. Elevilor le sunt formate atitudini și valori de apreciere a rolului și semnificației persoanelor cu care interacționează direct sau indirect, indiferent de apartenența lor etnică, religioasă, gen etc., excluzând astfel ura rasială, xenofobia sau antisemitismul⁵.

Educație pentru societate este o disciplină nouă inclusă în Aria socio-umanistică în anul 2018, atât la treapta de gimnaziu, cât și la liceu. Ea are ca scop să-i pregătească pe elevi nu doar să cunoască diverse aspecte ale vieții cotidiene, ci să participe în activitățile din comunitățile lor⁶. Ea facilitează prin diverse strategii cu caracter interactiv, implicarea elevilor în studierea procesului de dezvoltare a societății și participarea lor la soluționarea problemelor la nivel școlar și comunitar.

Analizând Curriculum pentru gimnaziu găsim Modulul *Diversitate în comunitate*, recomandat pentru clasa a VIII-a⁷. El include următoarea unități de conținut: Aspectele diversității: culturală, etnică, individuală etc.; Egalități, asemănări și diferențe dintre oameni; Împreună în diversitate; Toleranță și respect pentru diversitate; Strategii pentru combaterea discriminării. Documentul recomandă mai multe activități de învățare: analiza critică a materialelor tematice din mass-media despre cultura și valorile diferitor popoare; - mini-interviuri cu persoane (din școală, familie, societate de culturi diferite) despre valorile propriei culturi; - analiza unor studii de caz despre comportamentele tolerante/intolerante manifestate în școală și în comunitate; realizarea unui portofoliu de educație interculturală pe subiecte ca: „Toleranță versus intoleranță în societatea

³ *Ibidem*, p. 13.

⁴ *Istoria românilor și universală: Curriculum național: Clasele 10-12: Curriculum disciplinar: Ghid de implementare / Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova ; coordonatori: Angela Cutasevici [et al.], Valentin Crudu, Corina Lungu; grupul de lucru: Rodica Neaga (coordonator) [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2020 (F.E.-P. "Tipografia Centrală").*

⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶ *Curriculum la Educația pentru societate (disciplină obligatorie pentru învățământul general treapta gimnazială)* Aria curriculară: Educație socio-umanistică. Clasele V-IX, consultanți naționali: Angela Cutasevici, Anatol Gremalschi; Corina Lungu, Chișinău, 2018.

⁷ *Ibidem*, p. 13.

contemporană”, „Identitate, diferență și cetățenie activă”, „Împreună în diversitate”/„Unitate în diversitate” etc.; discutarea unor convingeri din mai multe perspective; jocuri de simulare a diferitor modalități de aplanare a conflictelor interculturale etc.

Iar Modulul *Majoritate și minoritate într-o democrație*, propus elevilor clasei a XII-a în unitatea de competență *Identificarea procedurilor de gestionare echitabilă a relațiilor minoritate-majoritate*⁸, direct cuprinde o bună cunoaștere a raportului dintre majoritate și minoritatea în toate circumstanțele, inclusiv în relațiile interetnice. În cadrul lui se examinează mai multe conținuturi: Regula majorității. Protecția minorității; Echilibrarea intereselor majorității cu cele ale minorității; Provocările raportului majoritate –minoritate în comunitate. Vedem că liceenii nu doar analizează critic subiectele incluse în Curriculum, dar își formează mai multe competențe pentru o cultură democratică în raport cu reprezentanții altor etnii: respect, toleranță la ambiguitate, aprecierea diversității culturale, deschidere pentru diferențele culturale și pentru alte convingeri, practici și viziuni asupra lumii etc.

Un curs care urmărește studierea istoriei, culturii și tradițiilor popoarelor din Republica Moldova, în ansamblu, este *Educația interculturală*. Curriculumul de *Educație interculturală* pentru clasele I-IX⁹ răspunde obiectivelor de cunoaștere și prețuire a istoriei și culturii tuturor comunităților etnice din Republica Moldova, nu doar a celor de origine. Curriculumul este justificat din perspectiva următoarelor aspecte:

- Mediul educațional polietic din Republica Moldova;
- Necesitatea pregătirii tinerilor pentru deschidere spre dimensiunea interculturală;
- Dezvoltarea capacității elevilor de a recunoaște constructiv diversitatea în variatele ei forme;
- Formarea tinerilor ca persoane capabile să aprecieze diferite culturi, care trăiesc împreună într-o societate interculturală, să respecte și să valorifice pozitiv diferențele culturale;
- Formarea și dezvoltarea la elevi a competențelor de a comunica, de a coopera și de a interacționa adecvat cu persoane, care aparțin diferitor culturi;

---

⁸ *Curriculum la Educația pentru societate (disciplină obligatorie pentru învățământul general treapta liceală)* Aria curriculară: Educație socio-umanistică. Clasele X-XII, consultanți naționali: Angela Cutasevici, Anatol Gremalschi; Corina Lungu, Chișinău, 2018.

⁹ Curriculumul de *Educație interculturală* pentru clasele I-IX. Elaborat de Institutul de Științe ale Educației: Autori: L. Pogolșa, N. Petrovski, V. Samoilenko, N. Uzicov. Chișinău, 2012.

- Dezvoltarea competențelor de participare a tinerilor la îmbogățirea vieții comunității, prin schimbul de elemente identitare, dialog și implicare socială;
- Promovarea activă a valorilor sociale și individuale: respect, solidaritate, cooperare, echitate, toleranță, onestitate, demnitate, responsabilitate, spirit civic etc., pentru evitarea formării unor reprezentări eronate a diferențelor dintre etnii, rase, culturi, confesiuni etc.;
- Dezvoltarea competenței de a trăi împreună în bună conviețuire interculturală.

Conținuturile¹⁰ sunt repartizate pe clase și module. Astfel, în cl. a III-a se propune modulul *Moldova – țară interculturală*, din care remarcăm temele: Harta etnoculturală a Republicii Moldova; Neamul meu pe harta etnoculturală a Moldovei¹¹. Pentru clasa a IV-a se propune modulul I – *Moldova – țara influențelor culturale*, cu temele: Excursie în istoria problemei; Etniile conlocuitoare pe harta actuală a țării, și modulul II – *Prin cunoaștere – la solidaritate și coeziune în comunitate*, care descrie aspecte din: Tradiții calendaristice și familiale; Costumul popular; Diferențe culinare; Medicina populară.

În clasa a V-a autorii Curriculumului recomandă câteva module interesate în opinia noastră: modulul 2 – *Etniile conlocuitoare pe harta actuală a Republicii Moldova*, cu temele: Harta etnică a Republicii Moldova și Particularități ale etniilor conlocuitoare. Modulul 3 – *Modul de viață* pune accent pe îndeletniciri, locuințe; prelucrarea hrănilor, portul popular; familie, obiceiuri și tradiții. Iar în modulul 4 – *Moștenire culturală comună*, elevii vor cunoaște păreri etniilor despre timp, spațiu, natură, alte credințe și culte, se vor familiariza cu povești, legende, mituri ale diferitor popoare și vor pătrunde mai adânc în viața religioasă și specificul sărbătorilor¹².

În clasa a VI-a, prin modulul 1. *Bazele legislative ale educației interculturale*, se urmărește Reflectarea diversității etnice în actele legislative, precum și se prezintă rolul Consiliului Europei în soluționarea problemei minorităților naționale. În cadrul modulului 2. *Istoria și geografia etnică a Republicii Moldova*, se cunosc câteva etape istorice de perpetuare pe teritoriul actual al țării noastre de perpetuare a diverselor comunități etnice și trăsăturile lor etnoculturale. Deja în modulul 3. *Mod de trai*, sunt examinate diverse activități economice, Case și acareturi, Bucătăria națională, Îmbrăcămintea, Familia, Datini

¹⁰ Curriculumul de *Educație interculturală* pentru clasele I-IX. Elaborat de Institutul de Științe ale Educației: Autori: L. Pogolșa, N. Petrovski, V. Samoilenko, N. Uzcov. Chișinău, 2012, pp. 7-17.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

și sărbători calendaristice și de familie. Iar în modulul 6. *Interes și respect față de valorile etniilor conlocuitoare*, elevii fac cunoștință cu reacții față de alte entități culturale prin cunoașterea stereotipurilor și prejudecăților, prin recunoașterea și acceptarea diferențelor. Un rol deosebit se acordă activităților practice de integrare interculturală¹³.

În clasa a VII-a găsim alte teme și activități incluse în câteva module: Modulul 2. *Istoria etnogeografică a Republicii Moldova* sunt cuprinse două teme: Cauzele componenței polietnice a Republicii Moldova; Istoria stabilirii și arealul de viață a etniilor conlocuitoare din Republica Moldova. Modulul 3 – *Acceptarea celorlalți prin cunoașterea culturii materiale*, înserează temele: Locuințe, Bucătărie; Vestimentație, care continuă cunoașterea cu aspectele vieții cotidiene ale comunităților etnice din țara noastră. Modulul 4 – *Modul de a gândi și modul de a fi*, demonstrează aspectele comune ale popoarelor prin: Sărbători, datini și tradiții; Forme de realizare a spiritualității religioase; Practicile medicinei populare; Interacțiunea cu natura¹⁴.

Pentru clasa a VIII-a autorii curriculumului au propus mai multe module în cadrul cărora sunt aprofundate temele cercetate în clasele precedente. Astfel, în modulul 2. *Geografia istorico-etnică a Republicii Moldovei*, se studiază hărțile istorico-etnografice și dinamica schimbărilor etnice, ajungându-se la componența etnografică a populației actuale a Republicii Moldova și densitatea ei. Modulul 3 este dedicat *Habitatului*: ocupațiilor tradiționale; caselor de locuit, alimentației tradiționale, vestimentației, familiei, obiceiurilor și tradițiilor. Iar modulul 4 este intitulat: *Spiritualitate și mentalitate colectivă*, și cuprinde câteva teme deosebit de necesare pentru acest aspect: Cultura – rezultatul realității diferite; Creația populară orală; Credințe și culte; Medicina tradițională; Mentalități regionale; Recunoașterea moștenirii comune¹⁵.

În clasa a IX-a se propun două module noi: *Mediul polietnic din Republica Moldova și Protecția și promovarea diversității culturale și dezvoltarea entităților specifice*. Aici se examinează: Trăsăturile societății interculturale; Stiluri de viață, tradiții, obiceiuri; Identitatea culturală proprie și a celorlalți; Diversitatea lingvistică ca mijloc de transmitere a culturii locale și autohtone; Patrimoniul intelectual și literar¹⁶.

La treapta învățământului general avem câteva discipline dedicate comunităților etnice din Republica Moldova. Cursul *Istoria, cultura și tradițiile*

---

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

*poporului ucrainean*¹⁷ este propus elevilor claselor I-IV de etnie ucraineană. El urmărește formarea următoarelor competențe:

1. Conștientizarea propriei identități etnice și civice cu o pronunțată și valoroasă atitudine de implicare în diversitatea culturală a Republicii Moldova și mândrie de realizările comunității sale etno-culturale.
2. Identificarea simbolurilor etnoculturale, elementelor materiale și spirituale de cultura tradițională în diferite contexte cu o atitudine pozitivă față de istoria și cultura poporului ucrainean.
3. Aplicarea cunoștințelor despre tradițiile ucrainene în situații educaționale și cotidiene și păstrarea caracteristicilor locale în mod activ.
4. Compararea valorilor etno-culturale cu valorile universale și naționale ale țării și în diverse situații cu interes și respect exprimat pentru limbile și culturile popoarelor Republicii Moldova, normele lor etice și estetice.

Modulul propus în clasa I – *Un copil fericit într-o familie prietenoasă*. Înserează următoarele teme: Suntem ucraineni din Republica Moldova; Să ne cunoaștem!; Eu și familia mea; Sărbători de iarnă în casa noastră; Studiez în familie; Vino, primăvară!; Familia mea este numeroasă; Sărbători care ne unesc. În clasa a II-a elevii fac cunoștință cu tradițiile din țara noastră în mai multe teme: Republica Moldova este patria noastră; Familia mea; Acestea sunt dragele noastre obiceiuri ancestrale; Sărbătorile de iarnă unesc familia; Din cele mai vechi timpuri; Sărbătorile de primăvară reunesc familia; Și familia se va aduna la vară.

Temele incluse în această disciplină în clasa a III-a continuă studierea aspectelor comune ale conviețuirii ucrainenilor în Republica Moldova: Țara mea natală, Moldova mea; Casa natală; Un sat e ca un ou de Paște; Frumusețea și gloria Patriei noastre; Prietenia a două popoare, două țări. Se finalizează cursul în clasa a IV-a prin temele: Republica Moldova este statul nostru; Vecinul nostru este Ucraina; Ceea ce ne unește; Din adâncurile veacurilor; Muncă care s-a transformat în creativitate; Sunt mândru de tine, Moldova!¹⁸

O disciplină propusă elevilor din clasele I-IV de etnie bulgară este *Istoria, cultura și tradițiile poporului bulgar*.¹⁹ Disciplina urmărește formarea următoarelor competențe:

---

¹⁷ Curriculumul la cursul *Исторія, культура і традиції українського народу*. Autori: D. Ignatenco, E. Cojuhari, O. Curleanțeva et. al. Chișinău, 2018.

¹⁸ *Ibidem*, p. 60.

¹⁹ *История, култура и традиции на българския народ: Начальное образование: Национальный курскулум* / Елена Рацева, Снежана Никифорцева, Надежда Кара [и др.] ; нац. коорд.: Анжела Кутасевич [и др.]; нац. експерты-коорд.: Людмила Урсу [и др.]; Кишинэу: Лусеум, 2018, pp. 82-115.

1. Conștientizarea identității etnice și civice cu o atitudine valorică demonstrată de empatie față de diversitatea culturală a Republicii Moldova și mândrie de realizările comunității etno-culturale.
2. Recunoașterea simbolurilor etnoculturale, a elementelor de cultură tradițională materială și spirituală în diferite contexte cu o atitudine pozitivă față de istoria și moștenirea culturală a poporului bulgar.
3. Aplicarea elementelor tradițiilor și obiceiurilor etno-culturale bulgare în situații cotidiene cu disponibilitatea de a studia activ și de a păstra caracteristicile locale.
4. Compararea valorilor etno-culturale cu valorile naționale și universale în diferite situații cu interes și respect demonstrat pentru limbile și particularitățile etnoculturile ale comunităților etnice din Republicii Moldova.

Observăm că aceste competențe se aseamănă cu cele de la Curriculum pentru etnia ucraineană, însă unitățile de conținut sunt axate pe specificul istoriei și conviețuirii bulgarilor în teritoriile actualei Moldove. Pentru a forma aceste competențe autorii Curriculumului au propus mai multe unități de conținut. În clasa I și a II-a găsim temele: Moldova - patria mea, Ce este patria mamă?, Lumea bulgarilor, Memoria sacră, Ecolul din perioada antică, Sărbătorile care ne unesc. În clasa a III-a elevii studiază temele: În fața unei hărți a patriei, Zilele lucrătoare și sărbătorile bulgarilor, Înțelepciunea strămoșilor, Crâmpoie din istoria bulgarilor, iar în clasa a IV-a: Comorile țării mele, Bulgari din întreaga lume, Crâmpoie din istoria bulgarilor, Calendarul poporului, Locuințe bulgare, A fost odată... Bucură includerea temei – Sărbătorile care ne unesc, ce urmărește formarea la elevii claselor primare a atitudinii de respect față de toți locuitorii Republicii Moldova, indiferent de etnie²⁰.

Pentru instituțiile de învățământ primar de etnie găgăuză Ministerul Educației și Cercetării a elaborat Curriculum la cursul *Istoria, cultura și tradițiile poporului găgăuz*, în limbă găgăuză.²¹ Autoarele Curriculum-ului, Anna Stoletniaia și Ecaterina Kîlicic, se sprijină pe cercetarea mai multor studii recente dedicate culturii materiale și imateriale ale găgăuzilor, semnate de D. Nicoglo, E. Cvilincova, V. Moșcov, M. Marunevici, M. Guboglo, E. Soroceanu etc. Conținuturile recomandate permit elevilor să cunoască bogatul patrimoniu al găgăuzilor, păstrat de-a lungul istoriei. Totodată, atât informațiile teoretice, cât și

---

²⁰ *Ibidem*, p. 83.

²¹ *Gagauz dili hem literatura okumaklari. Gagauz halkin istoriyasi, kulturasi hem adetleri*: Начальное образование: Национальный куррикулум / Анна Столетняя, Мария Жекова, Екатерина Кильчик [и др.]; нац. коорд.: Анжела Кутасевич [и др.]; нац. эксперты-коорд.: Людмила Урсу [и др.]. Кишинэу: Lyceum, 2018.

sarcinile de învățare, îi ajută pe elevi să determine schimbărilor care au intervenit în modul de viață al găgăuzilor grație conviețuirii cu alte popoare.

Din aceeași categorie ca și disciplinele examinate anterior face parte și cursul *Istoria, cultura și tradițiile poporului rus*²² ce se realizează în școlile alolingve din Republica Moldova. Punând accent pe specificul istoriei poporului rus, în ansamblu, curriculum reflectă mai puțin trăsăturile comune ale obiceiurilor și tradițiilor etniei ruse cu celelalte comunități din Republica Moldova.

În anul 2018 pentru prima dată în sistemul de învățământ din țara noastră a fost propusă disciplina *Istoria, cultura și tradițiile romilor din Republica Moldova*. Disciplina este obligatorie în clasele primare ale instituțiilor de învățământ din localitățile de reședință compacte ale romilor, în care există contingente de elevi de etnie romă. Această disciplină vine să participe la formarea conștiinței etnice și de apartenență civică la țară a elevilor de etnie romă, creând astfel condiții pentru promovarea valorilor bunei vecinătăți în societatea moldovenească.

O caracteristică specifică a romilor din Republica Moldova constă în faptul că limba lor maternă (în care ei comunică acasă, în familie, în comunitate) este: romani, română, rusă. Din acest considerent, pentru a asigura predarea disciplinei în limba maternă, curriculumul *Istoria, cultura și tradițiile romilor din Republica Moldova* a fost elaborat în limbile romani, română, rusă²³.

Analizând unitățile de conținut propuse pentru toate clasele, remarcăm accentul pe care îl pune autorului Ion Duminiță pe familia romă, obiceiurile calendaristice: Crăciunul, Anul Nou, sărbătorile Pascale, cele de vară și toamnă. În clasele a III-a a IV-a disciplina urmărește cunoașterea elevilor romi cu particularitățile culturii materiale: construcția caselor, tradiții referitoare la ocupații și îndeletniciri, tradiții de nuntă, îmbrăcăminte cotidiană și festivă etc. Apreciem evidențierea temelor ce cuprind reflectarea patrimoniului romilor din Republica Moldova în literatură, arte vizuale și audio-vizuale, personalității din domeniul științei și culturii, alte etnii ce locuiesc pe teritoriul țării noastre etc²⁴.

---

²² Nastas Rodica. Cercetarea culturii naționale și universale prin prisma studierii disciplinei *Istoria, cultura și tradițiile poporului rus* în școlile alolingve din Republica Moldova. În: *Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural național și universal în sistemul educațional*. Culegere de studii. Ed. Ursu V. Chișinău: „Garomont-Studio”, 2016, pp. 132-134.

²³ *Istoria, cultura și tradițiile romilor din Republica Moldova*[CNC1] = *Istoria, cultura și tradițiile romilor din Republica Moldova* = История, культура и традиции ромов Республики Молдова: Învățământul primar: Curriculum național / Ion Duminiță; trad. în romani: Nicolai Radița ; coord. naț.: Angela Cutasevici [et al.]; experți-coord. naț.: Ludmila Ursu [et al.] Chișinău: Lyceum, 2018.

²⁴ *Ibidem*, pp. 22-30.

O concluzie se cere firesc în urma analizei Curriculumul la Istoria, cultura și tradițiile mai multor comunități din țara noastră. Considerăm că elevii aloligvi trebuie să cunoască specificul nu doar al poporului limba căruia este maternă, dar și al celorlalte comunități. În acest mod elevii, indiferent de etnie, vom cunoaște și vor cunoaște ceea ce au creat și au lăsat ca moștenire strămoșii tuturor popoarelor.

Programe și cursuri în instituțiile de învățământ superior.

La treapta învățământului superior avem mai multe specialități la câteva universități din țara noastră, în cadrul cărora studenții cunosc anumite tradiții și obiceiuri caracteristice comunităților etnice, atât din Republica Moldova, cât și din alte spații geografice.

La *Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice* în cadrul ciclul I Licență, se formează specialiști pentru mai multe programe, care studiază și discipline ce cuprind aspecte ale culturii comunităților etnice. Programul de studii la specialitatea *Muzicologie*²⁵, include următoarele cursuri: *Civilizație europeană / Relații și influențe culturale în Europa Centrală și de Est*, *Sociologia culturii / Culturologie*, *Probleme filosofice ale culturii*.

La specialitatea *Culturologie*²⁶ studenții pătrund în specificul viitoarei profesii și prin cercetarea istoriei și tradițiilor popoarelor din Republica Moldova prin cursurile: *Etnografia*, *Analiza fenomenului cultural*, *Criza valorilor în societatea modernă*. Și la programul *Istoria și Teoria Artelor Plastice*²⁷ Planul de învățământ prevede cursuri din acest domeniu: *Relații și influențe culturale în Europa Centrală și de Est*, *Sociologia culturii*, *Civilizație europeană*, *Istoria artelor decorative*. Și la specialitățile *Arte decorative aplicate (Tapiserie)*²⁸ și *Arte decorative aplicate (ceramică artistică, metal artistic)*²⁹ se cuprind aceleași cursuri. Cele mai multe interferențe culturale se cuprind în disciplinele studiate la specialitatea *Design Vestimentar*.³⁰ Astfel, la cursul *Istoria costumului* este cercetată evoluția costumului tradițional și stiluri moderne de confecționare a vestimentației astăzi. Iar cursurile: *Elemente decorative în costum* și *Eстетica* permit

---

²⁵ <https://amtap.md/wp-content/uploads/2019/11/Muzicologie-C.1.pdf> (vizitat 25.01.2023)

²⁶ <https://amtap.md/wp-content/uploads/2018/03/Culturologie-Ciclul-I-2016.pdf> (vizitat 25.01.2023)

²⁷ <https://amtap.md/wp-content/uploads/2019/11/Plan-0213.4-ITAP.pdf> (vizitat 25.01.2023)

²⁸ <https://amtap.md/wp-content/uploads/2018/03/Tapiserie-Ciclul-I.pdf> (vizitat 25.01.2023)

²⁹ <https://amtap.md/wp-content/uploads/2019/11/Plan-0214.1-Ceramica-Metal.pdf> (vizitat 25.01.2023)

³⁰ <https://amtap.md/wp-content/uploads/2018/03/Design-vestimantar-Ciclul-I.pdf> (vizitat 25.01.2023)

studenților cunoașterea simbolurilor și tradițiilor de utilizare a diverselor tipuri de costume în ritual, sărbătoare sau cotidian.

La Ciclul II – Masterat, sunt câteva specialități: Istoria și teoria artei muzicale, Compoziții muzicale avansate, Patrimoniul cultural și manifestări artistice. Astfel, în Planul de învățământ de la specialitatea *Istoria și teoria artei muzicale*³¹ găsim urătoarele cursuri: Specificul național al muzicii, Probleme actuale ale etnomuzicologiei. La specialitatea *Compoziții muzicale avansate*³² studenții urmează cursurile: Probleme actuale ale muzicii naționale, Specificul național al muzicii. Iar la specialitatea *Patrimoniul cultural și manifestări artistice*³³ sunt cercetare disciplinele: Antropologie culturală, Patrimoniul cultural material, Patrimoniul cultural imaterial, Sociologia culturii.

Universitatea Pedagogică de Stat Ion Creangă din Chișinău de câteva decenii pregătește specialiști pentru domeniile științe umaniste, științe ale educației, Științe sociale³⁴. Câteva Facultăți urmăresc formarea viitorilor profesori ce cunosc istoricul și prezentul conviețuirii mai multor comunități în Republica Moldova: Filologie și Istorie, Limbi și literaturi străine, Arte Plastice și Design, Științe ale Educației³⁵.

Specialitățile de la Ciclul I – Licență sunt următoarele: Istorie și Geografie; Istorie și Limbă engleză; Istorie; Limbă română; Limbă engleză; Limbă germană; Arte Plastice; Design; Educație tehnologică; Jurnalism și procese mediatice; Comunicare și relații publice etc³⁶.

Iar cele de la Ciclul II – Masterat sunt: Management în arte; Modelarea artistică a costumului; Prelucrarea artistică a materialelor; Educație lingvistică și comunicare interculturală; Inter-transdisciplinaritate și strategii didactice; Limba și cultura franceză; Educație pentru comunicare și carieră profesională; Patrimoniul istoric și turism cultural; Turism și patrimoniu cultural etc³⁷.

Astfel, programul de master *Patrimoniul istoric și turism cultural* transmite tinerilor informații privind istoria, particularitățile de formare și evoluție a

³¹ [https://amtap.md/assets/pdf/Ist.-teoria-artei_muz._\(Muz-logie\)-Master-2020.pdf](https://amtap.md/assets/pdf/Ist.-teoria-artei_muz._(Muz-logie)-Master-2020.pdf) (vizitat 25.01.2023)

³² https://amtap.md/assets/pdf/Comp_muz._avans._Muz.acad.-Master-2020.pdf (vizitat 25.01.2023)

³³ <https://amtap.md/assets/pdf/Patrimoniul%20cultural-Master-2020.pdf> (vizitat 25.01.2023)

³⁴ <https://upsc.md/universitate/istoric/> (vizitat 22.03.2023)

³⁵ <https://upsc.md/organizare/> (vizitat 22.03.2023)

³⁶ https://upsc.md/wp-content/uploads/2022/09/catalogul_cursurilor_licenta_2022-2023.pdf (vizitat 22.03.2023)

https://upsc.md/wp-content/uploads/2022/09/catalogul_cursurilor_master_2022-2023.pdf (vizitat 22.03.2023)

³⁷ *Ibidem.*

popoarelor conlocuitoare din Republica Moldova, a celor din Europa și din întreaga lume, istoria etnică a conviețuirii pașnice, infiltrării, integrării, asimilării, amestecului, simbiozei formelor de cultură ale diferitor popoare din teritoriul țării noastre, a actualei Europe, dar și din întreaga lume, cunoștințe despre cultura, obiceiurile, tradițiile comune ale acestor popoare. Un rol important se acordă identificării, cunoașterii și valorificării patrimoniului național și universal prin activități culturale, educaționale și turistice³⁸.

Și la *Universitatea de Stat din Moldova* activează câteva programe, ce pregătesc buni cunoscători ai istoriei, culturii, tradițiilor popoarelor. Acestea funcționează la facultățile: Istorie și Filozofie; Drept; Litere; Jurnalism și științe ale comunicării; Facultatea de relații internaționale, Științe politice și administrative³⁹.

Menționăm câteva specialități de la Ciclul I: Istorie; Istorie și Limbă engleză; Antropologie; Filozofie; Limba și literatura română și limba engleză; Limba și literatura română și limba franceză; Limbă germană și engleză; Politologie; Relații internaționale etc.

Apreciem contribuția mai multor programe de la Ciclul II – Masterat, ce sprijină efortul studenților de cunoaștere a specificul comunităților etnice: Drept internațional; Drepturile omului; Stat și societate din perspectivă istorică; Managementul patrimoniului cultural; Filozofie, antropologie și management cultural; Filosofii contemporane; Limbă, literatură și civilizație românească; Limbă și literatură rusă: comunicare interculturală și organizațională; Comunicare multilingvă, management intercultural și limbaje de afaceri; Studii europene etc.⁴⁰

Universitatea Tehnică a Moldovei are două facultăți, în cadrul cărora sunt studiate probleme referitoare la specificul culturii tradiționale: Facultatea de Urbanism și Arhitectură și Facultatea de Design⁴¹. Facultatea Design pregătește viitorii specialiști pentru domeniile Arte decorative aplicate și Tehnologia și designul confecțiilor textile. Planul de studii la specialitatea Arte decorative aplicate are incluse următoarele cursuri: Arta textilelor populare, Semiotica motivelor populare, Covoristica. Iar studenții de la programul Tehnologia și designul confecțiilor textile studiază cursurile: Istoria costumului, Proiectarea artistică a îmbrăcămintei. Particularitățile seculare a popoarelor noastre în construcția caselor

---

³⁸ Ursu Valentina. *Învățămintul etnologic în Republica Moldova*. În: *Revista de Etnologie și Culturologie*, 2017, Vol. XXII, pp. 15-16.

³⁹ https://usm.md/?page_id=10090 (vizitat 22.03.2023).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ <https://utm.md/procesul-de-studii/licenta/specialitati-si-specializari-utm> (vizitat 25.03.2023).

de locuit, a gospodăriilor, edificiilor sociale și industriale sunt examinate la specialitatea Arhitectură din cadrul Facultății de Urbanism și Arhitectură⁴².

Oferta *Universității „Dunărea de Jos” din Galați, România*, cuprinde programe la domeniul cercetat de noi la mai multe facultăți: Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie; Facultatea de Arte; Facultatea de Litere; Facultatea Transfrontalieră. Astfel, examinând Planurile de învățământ la specialitățile de Ciclu I – Licență: Istorie; Filozofie; Sociologie; Muzică; Arte plastice; Relații internaționale și studii europene; Jurnalism etc., constatăm că mai multe discipline orientează studenții să pătrundă în aspectele comune, dar și în cele specifice ale istoriei, culturii, obiceiurilor și tradițiilor diverselor comunității din România, dar și din Republica Moldova, alte state europene.

Bunăoară, cursul „Minorități și identități la frontiera estică a Uniunii Europene”⁴³ este o disciplină ce urmărește direct promovarea unor valori conceptuale și responsabilități morale care să ajute la cercetarea, într-o manieră științifică, a situației comunităților etnice din spațiul sud-est-european în mai multe perioade istorice; cultivarea respectului pentru cercetarea și interpretarea pertinentă a istoriei, a locului comunităților etnice în societățile din centrul și estul Europei de-a lungul timpului; angajarea în relații de parteneriat cu persoane de alte etnii în cercetarea problematicii privind istoria comună. Pentru a forma competențele de analiză critică studenții examinează mai multe teme: Dezintegrarea URSS și înființarea unor noi entități în spațiul postsovietic, Europa de Est (Republica Moldova, România, Bulgaria, Ungaria etc.); Problema minorităților imperiale (rușii, ungurii); Chestiunea evreilor în Europa de Est (Basarabia/RSSM, România); Chestiunea rromilor în unele state din Europa de Est; Minoritățile religioase în statele Europei de Est etc. Un rol important în curs se acordă analizei sistemului european al protecției minorităților naționale și religioase, Regimului drepturilor minorităților naționale în țările Europei de Est, problemei integrării în Uniunea Europeană și relațiile interetnice în Ucraina, Republica Moldova, Georgia. Totodată, se desfășoară dezbateri asupra naționalismului etnic și naționalismul civic în statele din Europa de Est, moldovenismului și românofobiei ca ideologie a partidelor rusofile din Republica Moldova etc⁴⁴.

În cadrul programelor de la Ciclu II – Masterat: Geopolitică și interferențe socioculturale est-europene; Relații internaționale și comunicare transfrontalieră; Comunicare, multiculturalitate și multilingvism; Comunicare și tehnici de

---

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Fișa disciplinei „Minorități și identități la frontiera estică a Uniunii Europene”. Titular V. Ursu. Facultatea Transfrontalieră, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, 2021.

⁴⁴ *Ibidem*.

producție mass-media; Filozofie socială: Teoria și practica soluționării conflictelor etc., sunt studiate legislația națională și internațională în domeniul minorităților etnice, particularități ale culturii popoarelor păstrate de-a lungul secolelor, dar și influențe culturale ale altor popoare în rezultatul cuceririi sau conviețuirii comune în ultimele secole.

Concluzii

Realizarea Spațiului unic european al învățământului superior presupune includerea câtorva principii în filozofia sistemului național de învățământ superior. Dintre principiile ce reies din Declarația de la Bologna și din Comunicatele de la Praga și de la Berlin, menționăm în acest context: învățământul superior ca responsabilitate publică; dimensiunea socială a Procesului de la Bologna. Recomandările Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei „Privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI”, „Privind educația pentru o cetățenie democratică”, „Privind „discursul de ură” ș.a., menționează că instruirea tinerilor ar trebui să cuprindă eliminarea prejudecăților și stereotipurilor, prin punerea în evidență în cadrul programelor de învățământ a influențelor reciproce dintre țări, regiuni și școli de gândire.

În rezultatul examinării problemei studierii istoriei, culturii și tradițiilor comunităților etnice la treapta învățământului general și universitar am constatat că există discipline, specialități, teme dedicate acestui subiect. Totuși, multe din ele prezintă tangențial particularitățile modului de viață al acestora. Cu atât mai mult, aspectele comune sunt trecute cu vederea sau, în cel mai bun caz, sunt cercetate doar unele componente ale culturii. Reieșind din aceasta considerăm că e necesară o atenție sporită disciplinelor din aria curriculară socio-umanistă, atât la nivelul învățământului general, cât și celui universitar, care ar cuprinde deopotrivă specificul istoriei și culturii comunităților etnice, cât și aspecte care ne unesc într-o comunitate națională, europeană, globală.

BIBLIOGRAFIE

1. *Curriculum național: Învățământul primar*, grupul de lucru: Mariana Marin [et al.]; coord.: Angela Cutasevici [et al.]; experți-coord.: Ludmila Ursu [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2018.
2. *Curriculum la Educația pentru societate (disciplină obligatorie pentru învățământul general, treapta gimnazială)* Aria curriculară: Educație socio-umanistică. Clasele V-IX. Chișinău, 2018.

3. *Curriculum la Educația pentru societate (disciplină obligatorie pentru învățământul general treapta liceală)* Aria curriculară: Educație socio-umanistică. Clasele X-XII, Chișinău 2018.
4. *Curriculumul de Educație interculturală pentru clasele I-IX*. Elaborat de Institutul de Științe ale Educației: Autori: L. Pogolșa, N. Petrovschi, V. Samoilenko, N. Uzicov. Chișinău, 2012.
5. *Curriculumul la cursul Історія, культура і традиції українського народу*. Autori: D. Ignatenco, E. Cojuhari, O. Curleanțeva et. al. Chișinău, 2018.
6. Fișa disciplinei „Minorități și identități la frontiera estică a Uniunii Europene”. Titular V. Ursu. Facultatea Transfrontalieră, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, 2021.
7. *Gagauz dili hem literatura okumaklari. Gagauz halkin istoriyasi, kulturasi hem adetleri*. Начальное образование: Национальный куррикулум / Анна Столетняя, Мария Жекова, Екатерина Кыльчик [и др.]; нац. коорд.: Анжела Кутасевич [и др.]; нац. эксперты-коорд.: Людмила Урсу [и др.] Кишинэу: Lyceum, 2018.
8. *Ghid de implementare a Curriculumului „Educația pentru societate” pentru treapta gimnazială (clasele V-IX)*. Coord. P. Cerbușca. Chișinău, 2018.
9. *Ghid de implementare a Curriculumului „Educația pentru societate” pentru treapta liceală (clasele X-XII)*. Coord. P. Cerbușca. Chișinău, 2018.
10. *Istoria românilor și universală: Curriculum național: Clasele 5-9 Curriculum disciplinar : Ghid de implementare*; coordonatori: Angela Cutasevici [et al.], Valentin Crudu, Corina Lungu; grupul de lucru: Rodica Neaga (coordonator) [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2020.
11. *Istoria românilor și universală: Curriculum național: Clasele 10-12: Curriculum disciplinar : Ghid de implementare*; coordonatori: Angela Cutasevici [et al.], Valentin Crudu, Corina Lungu; grupul de lucru: Rodica Neaga (coordonator) [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2020.
12. *Istoria, cultura și tradițiile romilor din Republica Moldova / Istoria, cultura și tradiții romențe and-a-i Republika Moldova / История, культура и традиции ромов Республики Молдова: Învățământul primar: Curriculum național / Ion Duminica ; trad. în romani: Nicolai Radița; coord. naț.: Angela Cutasevici [et al.]; experți-coord. naț.: Ludmila Ursu [et al.]. Chișinău: Lyceum, 2018.*
13. *История, культура и традиции на българския народ: Начальное образование: Национальный куррикулум / Елена Рацеева, Снежана Никифорцева, Надежда Кара [и др.] ; нац. коорд.: Анжела Кутасевич [и др.]; нац. эксперты-коорд.: Людмила Урсу [и др.]; Кишинэу: Lyceum, 2018, pp.82-115.*
14. Nastas Rodica. Cercetarea culturii naționale și universale prin prisma studierii disciplinei *Istoria, cultura și tradițiile poporului rus* în școlile alolingve din Republica Moldova. În: *Cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural*

- național și universal în sistemul educațional. Culegere de studii. Ed. Ursu V. Chișinău: „Garomont-Studio”, 2016, pp. 132-134.*
15. Ursu Valentina. *Învățământul etnologic în Republica Moldova. În: Revista de Etnologie și Culturologie*, 2017, Vol. XXII, pp. 15-16.
  16. <https://amtap.md/wp-content/uploads/2019/11/Muzicologie-C.1.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  17. <https://amtap.md/wp-content/uploads/2018/03/Culturologie-Ciclul-I-2016.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  18. <https://amtap.md/wp-content/uploads/2019/11/Plan-0213.4-ITAP.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  19. <https://amtap.md/wp-content/uploads/2018/03/Tapiserie-Ciclul-I.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  20. <https://amtap.md/wp-content/uploads/2019/11/Plan-0214.1-Ceramica-Metal.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  21. <https://amtap.md/wp-content/uploads/2018/03/Design-vestimantar-Ciclul-I.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  22. [https://amtap.md/assets/pdf/Ist.-teoria-artei_muz._\(Muz-logie\)-Master-2020.pdf](https://amtap.md/assets/pdf/Ist.-teoria-artei_muz._(Muz-logie)-Master-2020.pdf) (vizitat 25.01.2023)
  23. https://amtap.md/assets/pdf/Comp_muz._avans._Muz.acad.-Master-2020.pdf (vizitat 25.01.2023)
  24. <https://amtap.md/assets/pdf/Patrimoniu%20cultural-Master-2020.pdf> (vizitat 25.01.2023)
  25. <https://upsc.md/universitate/istoric/> (vizitat 22.03.2023)
  26. <https://upsc.md/organizare/> (vizitat 22.03.2023)
  27. https://upsc.md/wp-content/uploads/2022/09/catalogul_cursurilor_licenta_2022-2023.pdf (vizitat 22.03.2023)
  28. https://upsc.md/wp-content/uploads/2022/09/catalogul_cursurilor_master_2022-2023.pdf (vizitat 22.03.2023)
  29. https://usm.md/?page_id=10090 (vizitat 22.03.2023).
  30. <https://utm.md/procesul-de-studii/licenta/specialitati-si-specializari-utm> (vizitat 25.03.2023).